

VIDİN

dilerin sayısı yarıya indi. 1934'te 15.462 Bulgar, 2167 müslüman (üçte biri Çingene), 599 yahudi ve 237 diğeri vardı. Böylece Ruslar'ın eline geçmesinden yarım asır sonra Vidin Osmanlı döneminin son yıllarındaki daha küçük hale geldi.

1939'da Çankov Vidin'deki tekstil, porcelen, gıda üretimi ve tütün gibi hafif sanayi ile terzilik, ayakkabıcılık ve marangozluk gibi el sanatlarının varlığından söz eder. Vidin'deki Osmanlı mimari eserlerinden ortadan kaldırılması tedrici bir seyir takip etti ve 1908'de on iki cami hâlâ ayakta idi. 1970'lere kadar Vidin'de dört cami bulunmaktaydı: XVIII. yüzyıldan kalma Mustafa Paşa Camii, 1215'te (1800) Pazvandoğlu'nun annesi Rukiye Hanım tarafından tekrar inşa ettirilen Akcamii, 1216 (1801) tarihli Pazvandoğlu Osman Camii ve 1856 tarihli Yahyâ Bey Camii. 1970'li yıllarda, 1724'teki sur inşaatından kalma İstanbul Kapısı restore edilerek ve Ortaçağ görünümünü verilerek XIV. yüzyıla ait Çar Sratsimir Kalesi diye tanımlandı. Günümüzde ise sadece restore edilen Pazvandoğlu Camii ayakta. Pazvandoğlu'nun kurduğu kütüphanedeki kitaplar Sofya Millî Kütüphanesi'ne taşındı, ancak kubbeli orijinal kütüphane binası caminin yanında varlığını sürdürmektedir. 2001 Martındaki nüfus sayımına göre bütün Vidin bölgesinde Türkçe konuşan yalnızca 139 müslüman nüfus vardı. Ağırlıklı askerî tarihine karşılık Vidin bazı meşhur Osmanlı âlimlerinin doğduğu yerdir. Bu silsile, II. Bayezid zamanında tamir edilen Vidin Kalesi'ndeki bazı kitâbelerin metinlerini hazırlayan ve diğer bazı tarih beyitleri yazan Zarîfî Çelebi ile başlar. Ayrıca XVII. yüzyılın sonlarında yaşayan Çorbacızâde Mehmed, *Keleş ve Dimne*'yi Türkçe'ye çeviren, bunun yanında Pazvandoğlu ya da Vidinli Mustafa Efendi (ö. 1855) kütüphanesiyle camisinin günümüzde de muhafaza edilen kitâbelerini yazan şair İbrâhim Mâhir Efendi, devlet adamı ve matematikçi Hüseyin Tefvîk Paşa'nın da anılması gerekir. Velûd bir müellif olan Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi de Vidin'de çalışmış ve Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazandığı yıl burada vefat etmiştir (1881). Vidin idarî biriminin merkezi olan şehirde 2011 yılında 48.071 nüfus mevcuttu.

BİBLİYOGRAFYA :

Evlîya Çelebi, *Seyahatnâme*, VI, 167-170; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât* (nşr. Abdülkadir Özcan), Ankara 1995, s. 336, 369; M. F. Thielen, *Die europäische Türkei ein Handwörterbuch für Zeitungsleser*, Wien 1828, s. 307-308; Zinkeisen, *Geschichte*, VII, 230-253; K. Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, Prag 1876, s. 486-

503; *Acta Bulgariae Ecclesiastica 1565-1799* (ed. E. Fermandžiu), Zagrabia 1887, s. 259-266; P. Syrku, *Opisanie Turečkoj Imperii, sostavlenoe russkim bivšim v plenu u turok vo vtoroj polovine XVII veka*, St. Petersburg 1890, s. 32; D. Cuhlev, *Istorija na Grad Vidin*, Sofia 1932; Ž. Čankov, *Geografski Rečnik na Bălgarija*, Sofia 1939, s. 77-78; D. Djonova, "Vidin, Historische Übersicht", *Antike und Mittelalter in Bulgarien* (ed. V. Beševliev – J. Irmischer), Berlin 1960, s. 189-202; B. Nedkov, *Bălgarija i sâsednite zemi prez XII v. spored "Geografjata" na Idrisi*, Sofia 1960, s. 79; T. Zlatev, *Bălgarskite gradove po reke Dunav prez ephata na Văzrazdaneto*, Sofia 1962, tür.yer.; E. R. Tappe, *Documents Concerning Rumanian History (1427-1601)*, Collected from British Archives, London 1964, s. 79; J. Nemeth, *Die Türken von Vidin, Sprache, Folklore, Region*, Budapest 1965; D. Bojanić-Lukać, *Vidin i Vidinskij sandžak prez 15-16 vek*, Sofia 1975; A. Kuzev – V. Gjuzelev, *Bălgarski srednovekovni gradove i kreposti*, Varna 1981, s. 98-115; J. V. A. Fine, *The Late Medieval Balkans*, Ann Arbor 1987, s. 171-184, 220-229, 366-368; I. Vászary, *Cumans and Tatars, Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185-1365*, Cambridge 2005, tür.yer.; R. Gradeva, "Osman Pasvantoğlu of Vidin: Between Old and New", *The Ottoman Balkans: 1750-1830* (ed. Frederick F. Anscombe), Princeton 2006, s. 115-161; a.mlf., "Between Hinterland and Frontier: Ottoman Vidin, Fifteenth to Eighteenth Centuries", *The Frontiers of the Ottoman World* (ed. A. C. S. Peacock), Oxford 2009, s. 331-351; a.mlf., "War and Peace Along the Danube: Vidin at the End of the Seventeenth Century", *OM*, XX (LXXXI)/1 (2001), s. 149-175; V. H. Aksan, *Ottoman Wars 1700-1870: An Empire Besieged*, London 2007, s. 219-224; Hristijan Atasanov, *Hristijani: Evrei vav Vidinsko, Džizie opisi na Vidinskija sandžak ot 20-te godini na XVIII vek*, Sofia 2010; P. Nikov, "Istorija na Vidinskoto Knjažestvo do 1323 godina", *Godišnik na Sofijskija Universitet, Istoriko-Filologičeski Fakultet*, XVIII/8, Sofia 1922, s. 3-124; P. Miyatev, "Les monuments Osmanlis en Bulgarie", *RO*, XXIII (1959), s. 7-28; Stamen Mihailov, "Arheoloģičeski proučvanija na krepostta Baba Vida", *Arheologija*, III/3, Sofia 1961, s. 1-8; A. Kuzev, "Die Beziehungen des Königs von Vidin Ivan Sracimir zu den Osmanischen Herrschern", *EB*, VII/3 (1971), s. 121-124; a.mlf., "Vostanie Konstantina i Fružina", *Bulgarian Historical Review*, II/3, Sofia 1974, s. 53-69; I. Božilov, "Zur Geschichte des Fürstentums Vidin", *Byzantinobulgarica*, IV, Sofia 1973, s. 113-119; M. Stajnova, "Ottoman Libraries in Vidin", *EB*, XV/2 (1979), s. 54-69; M. Kiel, "The Date of Construction of the Library of Osman Pasvantoğlu in Vidin. A Note on the Chronogram of the Ottoman Inscription of the Library and the Identity of its Poet", a.e., XVI/3 (1980), s. 116-119; V. Gjuzelev, "Beiträge zur Geschichte des Königreiches von Vidin im Jahre 1365", *Südost-Forschungen*, XXXIX, München 1980, s. 1-16; Y. D. Spisarevska, "Novi Dokumenti za Deynostta na Italianski Targovec vav Vidin v Načalnoto na XVI vek", *Izvestiya Narodna Biblioteka Kiril i Metodij*, XVI, Sofia 1981, s. 623-636; R. Zens, "Pasvantoğlu Osman Paşa and the Paşalık of Belgrade, 1791-1807", *IJTS*, VIII (2002), s. 89-104; Svetlana Ivanova, "Widin", *EJ²* (İng.), XI, 206-208.

MACHIEL KIEL

VİKÂYETÜ'r-RİVÂYE

(وقایة الرواية)

Burhânüşşerîa Mahmûd
b. Sadrüşşerîa el-Evvel Ubeydullah
el-Mahbûbi el-Buhârî'nin
(VII-VIII./XIII-XIV. yüzyıl)

Hanefî mezhebinin
temel metinlerinden biri olan eseri.

Kısaca *el-Vikâye* olarak bilinen *Vikâyetü'r-rivâye fi mesâ'ili'l-Hidâye*, Hanefî mezhebinde "mütûn-i erbaa" veya "mütûn-i selâse" diye anılan özlü fıkıh metinleri (*DİA*, XIII, 16) arasında yer alır. Eserin müellifinin kimliği konusu, gerek günümüze ulaşan nüshalarında gerekse biyografik / bibliyografik kaynaklarda farklı bilgilerin yer alması sebebiyle çok tartışılmıştır. *el-Vikâye*'nin Sadrüşşerîa es-Sânî tarafından yapılan *en-Nukâye* adlı muhtasarını şerheden Hanefî fakihî Kuhistânî ile Kâtib Çelebi ve Leknevî müellifin Burhânüşşerîa Mahmûd b. Sadrüşşerîa el-Evvel olduğu kanaatindedir (*Câmî'u'r-rumûz*, s. 10; *Keşfü'z-zunûn*, II, 2020; *Umdetü'r-rifâ'ye*, I, 105-106). Diğer bazıları ise eseri Burhânüşşerîa Mahmûd'un kardeşi, *el-Hidâye* şârihlerinden Tâcüşşerîa Ömer b. Sadrüşşerîa el-Evvel'e nisbet etmektedir. Bu iki kardeş biyografi eserlerinde genellikle karıştırılmış ve Tâcüşşerîa lakabı Ömer'e değil Mahmûd'a izâfe edilmiştir (Mahmûd b. Süleyman el-Kefevî, vr. 273^{a-b}; Leknevî, I, 97-106). Tâcüşşerîa'nın oğlu Mes'ûd b. Ömer Burhânüşşerîa'nın kızıyla evlenmiş ve bu evlilikten *el-Vikâye*'nin kendisi için telif edildiği Sadrüşşerîa es-Sânî Ubeydullah b. Mes'ûd dünyaya gelmiştir. Dede Burhânüşşerîa *el-Vikâye*'nin mukaddimesinde, torunu Sadrüşşerîa'nın temel eğitimi için ezberlediği metinlerin yanında fıkıhta da bir metin ezberlemesini arzuladığını, fakat kendisini tatmin edecek bir metin bulamadığından bu eseri kaleme aldığını söyler (Sadrüşşerîa, I, 4). Sadrüşşerîa da *Şerhu'l-Vikâye*'nin mukaddimesinde (I, 4) dedesi eseri telif ederken bir yandan da kendisinin onu ezberlediğini, bir anlamda ezberle telifin paralel yürüdüğünü kaydeder. Sadrüşşerîa hem bu eseri hem *el-Vikâye*'yi özetlediği *en-Nukâye*'nin mukaddimesinde *el-Vikâye* müellifini "dedem Burhânüşşerîa Mahmûd b. Sadrüşşerîa" şeklinde açıkça yazmış, ayrıca baba tarafından dedesinin lakabını Tâcüşşerîa diye kaydetmiştir (Sadrüşşerîa, I, 3-4; Kuhistânî, I, 9-10; Ali el-Kârî, I, 37-38). Bu da *el-Vikâye* müellifinin, onun anne tarafından dedesi Burhânüşşerîa Mahmûd

b. Sadrüşşeriâ olduğunu kesin biçimde ortaya koymaktadır.

Adından da anlaşılacağı üzere eser, Hanefî fıkıh öğretiminde en çok tutulan ders kitaplarından olan *el-Hidâye*'deki meselelerden (hukukî önermelerden) derlenmiştir. Burhâneddin el-Mergînânî, *el-Hidâye*'de sadece şerhettiği kendi eseri *Bi-dâyetü'l-mübtedî*'de yer alan meseleleri tahlil etmekle kalmamış, bu metinde geçmeyen, mezhebin kurucu imamlarından sonra gelen ve daha çok meşâyih adı verilen mezhep otoritelerinin fetvalarından seçilmiş pek çok meseleyi de tahliline ilâve etmiştir. Burhânüşşeriâ da bu eserde yer alan meselelerden seçme yoluyla -bir anlamda *el-Hidâye*'nin delillerini değil meseleler kısmını özetleyerek- *el-Vikâye*'yi yazmıştır.

el-Vikâye, Hanefî hukuk literatüründe "mütûn" adı verilen temel eserler arasında yer alır. Mezhebin ana çatısını oluşturan ve "zâhirü'r-rivâye" denilen mutemet görüşlerin derlendiği bu muhtasarların en önemlileri mütekaddimîn döneminde Şeybânî'nin *el-Câmi'u's-şâgîrî*, Muhtaşarü't-Taḥâvî, Muhtaşarü'l-Kerhî, Hâkim eş-Şehîd'in *el-Muhtaşarü'l-Kâfî*'si ve Muhtaşarü'l-Kudûrî'dir; müteahhirîn döneminde bunlara Mevsîlî'nin *el-Muhtâr*'ı, İbnü's-Sââtî'nin *Mecma'u'l-bahreyn*'i, Burhânüşşeriâ'nın *el-Vikâye*'si ve Ebül-Berekât en-Neseffî'nin *Kenzü'd-dekâ'ik*'i eklenmiştir. *el-Vikâye* müteahhirîn döneminde en çok itibar gören üç metinden (mütûn-i selâse) biridir (diğerleri Muhtaşarü'l-Kudûrî ve *Kenzü'd-dekâ'ik*; bk. *Umdetü'r-rî'âye*, I, 47); ayrıca mütûn-i erbaadan (dört metin) biri olarak da kabul edilmektedir (diğerleri *Kenzü'd-dekâ'ik*, *el-Muhtâr*, *Mecma'u'l-bahreyn*). Bu metinlerin sadece zâhirü'r-rivâyeyi veya mezhep imamına ait görüşleri içerdiğine dair yaygın kanaat söz konusu kitapların ağırlıklı biçimde bu görüşlere dayandığı şeklinde anlaşılmalıdır; zira bunlarda zâhirü'r-rivâye dışındaki görüşler yanında imamın seçkin talebelerinden nakiller de bulunmakta, onlardan sonraki hukukçuların görüşleri de zaman zaman mezhep doktrini olarak vazedilmektedir (a.g.e., I, 48).

Eserde müteahhirîn döneminin özelliği olan karmaşık, dolambaçlı üslûp benimsenmiştir. Bunun sebebi metnin, bir meseleyi açıkça anlatmak amacıyla değil mezhep doktrinini ezberlenebilecek bir üslûpla kaleme almak için yazılmış olmasıdır. Yine müteahhirîn döneminin bir özelliği olarak aynı zamanda edebî bir eser orta-

ya koyma, hatta çoğu defa ilk okunduğunda anlaşılamayacak bir üslûpta kaleme alma arzusu da bir başka sebep kabul edilebilir. Ayrıca Burhânüşşeriâ'nın nesebinin sahâbeden Ubâde b. Sâmî'te dayandığı rivayet edilse de (a.g.e., I, 97) kitapta gündelik hayattan örnekleri Farsça vermesinden hareketle kendi konuşma dilinin Arapça değil Farsça olması ihtimal dahilindedir. Üslûp konusundaki bu olumsuzluğuna rağmen eser yazıldığı dönemden itibaren (muhtemelen VII/XIII. yüzyılın sonları veya VIII/XIV. yüzyılın başları) çok tutulmuş ve Hanefî mezhebinin yayıldığı Hint alt kıtası, Osmanlı coğrafyası ve Orta Asya medreselerinde müellifin torunu Sadrüşşeriâ tarafından yazılan şerhle birlikte temel fıkıh öğretimi kitabı haline gelmiştir. Osmanlı medreselerinde öğrenciler ilk yıllarda Sadrüşşeriâ'nın kendi adıyla özdeşleşen *Şerhu'l-Vikâye*'sini (*Sadrüşşeriâ*) okur ve ardından *el-Hidâye* ile yüksek öğrenimlerini tamamlarlardı.

el-Vikâye üzerine pek çok çalışma yapılmıştır; bunların arasında en önemlisi sözü edilen şerhtir. Sadrüşşeriâ *el-Vikâye*'yi muhtemelen ezberlemek için uzun bulduğundan *en-Nukâye muhtaşarü'l-Vikâye* adıyla özetlemiştir. *Şerhu'l-Vikâye* de hem ana metnin hem bu muhtasarının şerhi mahiyetindedir (*Şerhu'l-Vikâye*, I, 5). *el-Vikâye*'ye dair geniş bir şerh yazan (*el-İnâye şerhu'l-Vikâye*, Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 765-766) İznik Medresesi müderrisi Kara Hoca lakaplı Alâeddin Ali Esved'den (ö. 800/1397) itibaren Osmanlı âlimleri esere çok rağbet etmiş, gerek *el-Vikâye* gerekse şerhine yönelik çok sayıda hâşiye ve ta'lik çalışmaları yapılmıştır. Eser üzerine Sadrüşşeriâ'dan başka İbn Melek, Musannifek, Şeyhzâde, Alâeddin et-Trablusî gibi birçok âlim şerh yazmış, Sadrüşşeriâ'nın defalarca basılan şerhi üzerine de Hayâlî, Kara Sinan, Yâkub Paşa, Ahîzâde Yûsuf Efendi, Fenârî Hasan Çelebi, Sinan Paşa, Hüsâmzâde Mustafa Efendi, Niksârî, Hatibzâde Muhyiddin Mehmed Efendi, Hâfiz-ı Acem, Karabâğî, İsmâüddin el-İsferâyînî, Birgivi, Kadızâde Ahmed Şemseddin, Hasan Kâfî Akhisârî ve Abdülhay el-Leknevî'nin de (nşr. Salâh Muhammed Ebü'l-Hâc, *Umdetü'r-rî'âye 'alâ Şerhi'l-Vikâye*, I-VI, Beyrut 2009; *es-Sî'âye fi keşfi mâ fi Şerhi'l-Vikâye*, Lahor 1976) aralarında bulunduğu âlimlere hâşiye kaleme almıştır (*Keşfü'z-zunûn*, II, 2020-2024; Leknevî, I, 107-135; Brockelmann, *GAL*, I, 468-469; *Suppl.*, I, 646-647; Abdullah Muhammed el-Habeşî, III, 2149-2163). Nizâmeddin el-

Bircendî, Takıyyüddin eş-Şümunnî, Musannifek, İbn Kutluboğa, Kuhistânî ve Ali el-Kârî gibi bazı âlimler de *en-Nukâye*'yi şerhetmiştir (*DîA*, XXXV, 429). Kemalpaşazâde önce *el-Vikâye*'nin eksik ve hatalı bulunduğu yanlarını tashih eden *İşlâhu'l-Vikâye*'yi yazmış, ardından *İzâhu'l-İşlâh* adıyla bunun şerhini yapmıştır (nşr. Abdülâh Dâvûd Halef el-Muhammedî – Mahmûd Şemseddin Emîr el-Huzâî, I-II, Beyrut 1428/2007). Molla Kasım Niğdevî, Tâceddin İbrâhim b. Abdullah el-Hamîdî, Bahâeddinzâde Molla Muhyiddin Mehmed gibi âlimler *el-Vikâye* veya bu şerh üzerine yaptıkları çalışmalarda Sadrüşşeriâ adına Kemalpaşazâde'yi eleştirmiş, Birgivi ise yazdığı hâşiyede Kemalpaşazâde ile onu eleştirenler arasında hakemlik yapmıştır (*Keşfü'z-zunûn*, II, 2022-2023). *el-Vikâye*'nin Türkçe'ye bir kısmı manzum bazı çevirileri yapılmıştır. Balıkesirli Devletoğlu Yûsuf'un manzum *Terceme-i Vikâye* (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 4439; Fâtih, nr. 1533), Şemsi Ahmed Paşa'nın (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 1980/4) ve Tatar Pazarcıklı Kurd Efendi diye bilinen Mehmed b. Ömer'in *Terceme-i Vikâyetü'r-rivâye*'si (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 838, 870) bunlardandır. Muhammed b. Hasan el-Kevâkibî de *en-Nukâye*'yi *el-Ferâ'idü's-seniyye* adıyla manzum hale getirmiş (İstanbul 1329), daha sonra bunu *el-Fevâ'idü's-semiyye* ismiyle şerhetmiştir (*Menârü'l-envâr*'ın yine Kevâkibî tarafından yapılan manzum şekli ve şerhiyle birlikte, Bulak 1322-1324). *en-Nukâye*'yi Mirza Kâzım Bey Rusça'ya çevirerek bazı açıklamalarla birlikte yayımlamış, Muhammed Salâh'ın Kazan Türkçesi'yle yaptığı çeviri Arap alfabesiyle basılmıştır (Kazan 1887). *el-Vikâye*'nin ayrı olarak ve Sadrüşşeriâ şerhiyle birlikte binlerce yazma nüshası mevcuttur ve bunlar genellikle ders kitabı olduklarından kenar notları içermektedir. Eserin ayrı bir modern neşri henüz gerçekleştirilmemişse de Sadrüşşeriâ'nın *Şerhu'l-Vikâye*'si (nşr. Salâh Muhammed Ebü'l-Hâc, I-II, Amman 2006) ve hâşiyeleriyle birlikte birçok defa yayımlanmış (*DîA*, XXXV, 429), üzerine bir yüksek lisans tezi hazırlanmış, ayrıca Balıkesirli Devletoğlu Yûsuf'un *Vikâye Tercümesi* Türk dili açısından birkaç yüksek lisans ve doktora çalışmasına konu edilmiş, Latin harflere üç farklı transkripsiyonu yapılmıştır (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Sadrüşşeriâ, *Şerhu'l-Vikâye* (nşr. Salâh Muhammed Ebü'l-Hâc, Amman 2006, I, 3-5; Kuhis-

VİKÂYETÜ'R-RİVÂYE

tânî, *Câmi'ü'r-rumûz*, İstanbul 1290, s. 9-10; Mahmûd b. Süleyman el-Kefevî, *Ketâ'ibü a'lâ-mi'l-aşyâr min fukahâ'i mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr*, Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 1381, vr. 273^{a-b}; Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-înâye* (nşr. M. Nizâr Temim – Heysem Nizâr Temim), Beyrut 1418/1997, I, 37-38; *Keşfü'z-zunûn*, II, 2020-2024; Leknevî, *'Umdetü'r-rî'âye 'alâ Şerhi'l-Vikâye* (nşr. Salâh Muhammed Ebü'l-Hâc), Beyrut 2009, I, 47-48, 97-106, 107-135; Serkis, *Mu'cem*, II, 1199-1200; Brockelmann, *GAL*, I, 468-469; *Suppl.*, I, 646-647; Nimet Altunkaynak, *Devletöğ-lu Yusuf, Vikaye Tercümesi: Transkribe-Metin* (yüksek lisans tezi, 1992), EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Mehmet Demir, *Devletöğ-lu Yusuf, Vikaye Tercümesi Metin Dil İncelemesi* (doktora tezi, 1999), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Orazsahat Orazov, *Burhanüşşeria ve Vikaye Adli Eseri* (yüksek lisans tezi, 2001), ÜÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Bilal Aktan, *Devletöğ-lu Yusuf'un Vikaye Tercümesi: İnceleme-Metin-Dizin* (doktora tezi, 2002), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Abdullah Muhammed el-Habeşi, *Câmi'ü's-şerûh ve'l-havâşi*, Ebûzabi 1425/2004, III, 2149-2163; *Mu'cemü'l-mahtûâtü'l-mevcûde fi mektebâti İstânbûl ve Ânâtüli* (haz. Ali Rıza Karabulut), [baskı yeri ve tarihi yok], II, 688-689; III, 1508-1509; Şükrü Özen, "Sadruşşeria", *DİA*, XXXV, 427-431.

MURTEZA BEDİR

VİLÂYÂT-ı HAMSE

(ولایات خمسة)

İran'da biri Fars bölgesinde,
diğeri Azerbaycan'da
iki coğrafi yörenin adı.

"Beş vilâyet" anlamına gelen terkip, Fars ve Azerbaycan bölgelerinde Türk boylarının yoğun biçimde yaşadığı iki yöre için kullanılmıştır. Fars eyaletinde IV. (X.) yüzyılda yerleşik halkın bulunduğu beş idarî bölgenin yanında göçebe toplulukların yaşadığı beş bölgeye de "zumm-i hamse, vilâyet-i hamse" adının verildiği anlaşılmaktadır. Kuzeydoğuda Yezd ve Kirman eyaletlerine sınır olan bu bölgeye Türk boylarının ve Arap kabilelerinin yoğunluk kazanmasından sonra "ilât-i hamse" denilmeye başlanmıştır. Bölgedeki Hamse'de dördü Türk, biri de kısmen Türkleşmiş Araplar'dan meydana gelen beş ilden söz edilmekte, fakat bunların isimleri zikredilmemektedir. Bu bölgede günümüzde artık yerleşik hayata geçmiş Kaşkay Türkleri ile kısmen Türkleşmiş çok az sayıda Araplar yaşamaktadır.

Azerbaycan bölgesindeki Hamse'nin de aynı şekilde meydana geldiği anlaşılmaktadır. Ayrıca "beş il, beş boy ve beş uruğ" anlamını ifade etmesi muhtemel "hamse" kelimesiyle V. (XI.) yüzyılda bölgeye yerleşen Beş Ogur / Beş Uygur isimleri arasındaki benzerlik de dikkat çekmekte-

dir. Zengin su kaynakları ve otlaklarıyla göçebe hayat için son derece elverişli olan bölge Selçuklular devrinden itibaren yoğun biçimde Türk boylarının göçüne sahne olmuştur. Sultan Muhammed Tapar'ın vefatı üzerine kardeşi Sultan Sencer, Büyük Selçuklu tahtına çıkınca yeğeni Mahmûd b. Muhammed Tapar'ın hâkimiyetindeki toprakları kendine bağlamış, ancak daha sonra büyük bir kısmını iade etmiştir. Ülke topraklarının Mahmûd ve kardeşleri arasındaki taksimatı sırasında Hamse'yi teşkil eden Kazvin, Hemedan, Deylem, Gilân, Tâlekân ve Azerbaycan sınırları içinde yer alan vilâyet-i hamse toprakları Tuğrul b. Muhammed Tapar'a bırakılmıştır (*Ahbârü'd-devleti's-Selcûkiyye*, s. 63; Bûndârî, s. 128).

527 (1133) yılından itibaren Zencan ve Hamse'ye dahil diğer bazı şehirlerin Selçuklu Emîri Sungur'un idaresine girdiği bilinmektedir (*Ahbârü'd-devleti's-Selcûkiyye*, s. 73). Bölgenin daha sonraki yıllarda atabegler arasındaki mücadelelere sahne olmuş ve Türkmen beyleri tarafından yönetilmiştir. Bu boylar İlhanlılar'dan itibaren zamanla yerleşik hayata geçmiş ve bölgenin Türkleşmesinde önemli rol oynamıştır. Tarihî ticaret yollarının kavşak noktasında yer alan bölgede İlhanlı Hükümdarı Gâzân Han zamanında Ucan, Sultan Olcaytu zamanında Sultâniye şehirleri kurulmuştur. Bugün Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan ve muhtemelen 1138-1141 (1725-1729) yıllarına ait olan *Hemedan Eyaleti Mu'assal Tahrir Defteri* (TD, nr. 906, vr. 1^a-210^a) Türk nüfusun bölgede oldukça yoğunluk kazandığını göstermektedir. Söz konusu defterde bir kısmı tamamen terkedilmiş toplam 1827 yerleşim yerine işaret edilmektedir. Yer adlarının büyük kısmının Türkçe oluşu dikkat çekicidir. 1828'de Rusya ile İran arasında imzalanan Türkmençay Antlaşması'yla İran, Hamse bölgesindeki bütün faaliyetlerine son vermek zorunda kalmıştır. Bölge, II. Dünya Savaşı'nın ardından Tebriz'de kurulan (12 Aralık 1945) Muhtar Azerbaycan hükümetiyle Tahran arasında anlaşmazlığa yol açmış ve Tebriz hükümeti bölgeyi Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası ilân etmiş, ancak İran, Aralık 1946'da Muhtar Azerbaycan hükümetini ortadan kaldırmıştır. Bölgede bugün artık yerleşik hayata geçmiş olan Şahseven Türkmenleri yaşamaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ahbârü'd-devleti's-Selcûkiyye (Lugal), s. 63-73; Bûndârî, *Zübdetü'n-Nusra* (Burslan), s. 128; *Ferheng-i Coğrafiyâ'i-yi İrân (Âbâdihâ)*, II, Üs-

tân-i Yekûm: Şehristânihâ-yi Erâk-Bender Pehlevî-Reş-Zencân-Tevâliş-Fümenât-Lâhicân, Tahran 1328/1949, tür.yer.; V. V. Barthold, *Tezki-re-yi Coğrafiyâ-yi Târihi-yi İrân* (trc. Hamza Serdâdver), Tahran 1372, s. 173-174, 221-232; A. Zeki Velidî Togan, "Azerbaycan", *İA*, II, 92, 103, 105; Mirza Bala, "Hamse", a.e., V/1, s. 200-203; Abbas Zeryâb, "Azerbaycân", *DMBİ*, I, 194-207.

OSMAN GAZİ ÖZGÜDENLİ

VİLÂYET

(bk. EYALET; VALİ).

VİLÂYETNÂME

(bk. HACI BEKTAŞ VİLÂYETNÂMESİ).

VİLDAN

(bk. GILMAN).

VİLDAN FÂİK EFENDİ

(1853-1925)

Son dönem Osmanlı âlimi
ve huzur dersleri mukarriri.

Arnavutluk'un Debre sancağına bağlı Rakalar kazasının Perseniçe köyünde doğdu. Babası ziraatla uğraşan İslâm (Abdüsselâm) Ağa, annesi Zülfiye Hanım'dır. Öğrenimine 1277'de (1860-61) Üsküdar'da Vâlide-i Atîk Medresesi'nde bulunan amcası Hoca Yahyâ Efendi'nin yanında başladı. İlk eğitimini Ispartalı Hoca Hâfız Sabri Efendi'den aldı. On iki yaşında Kur'an'ı ezberledi, on dört yaşlarında iken kırâat-i aşereyi tamamladı. Daha sonra Üsküdar dersâimlerinden Alâiyeli Kara Mustafa Efendi'nin derslerine on dokuz yıl devam edip icâzetnâme aldı. 1882'de Üsküdar Yeni Vâlide Camii'nde ders vermeye başladı.

Müdürlük, huzur dersi muhataplığı ve mukarrirliğini aynı zamanda yürüten Vildan Fâik, müdürlüğe İstanbul ruûs-i hümayununu 1886'da imtihanla kazanarak başladı. 13 Ocak 1886'da Nazmîzâde Medresesi'ne ibtidâ-i hâric müdürlüğüne tayin edildi (BA, *Ruus Defteri*, nr. 241, s. 134). Ardından sırasıyla Sâlise-i Ârif Efendi Medresesi'ne hareket-i hâric, Hoca Sâdeddin Efendi Medresesi'ne önce ibtidâ-i dâhil, daha sonra itibarî olarak mûsile-i Sahn, aynı medreseye yine itibarî olarak Sahn-ı Semân, Vanî Mehmed Efendi Medresesi'ne ibtidâ-i altmışlı, Câfer Ağa Medresesi'ne hareket-i altmışlı, Hoca Hayreddin Medresesi'ne mûsile-i Süleymâniyye ve 11